

ГЛАВА I

Икономики и общества

Въпреки че войните от началото на XX в. (Балканските войни и Първата световна война) са интерпретирани основно в светлината на нарастващия национализъм в Европа, те не могат да бъдат разбрани, ако се опираме изцяло на политиките и идеологиите. Дълбокото опознаване на икономическите и социалните промени на общо и местно ниво, е необходимо, за да се преразгледа нашата перспектива към войната, която променя картата на Югоизточна Европа.

В края на XIX и началото на XX в., всички балкански страни, независимо от различията си по отношение на социални структури, стопански характеристики и политически системи, са пример за бързо социално-икономическо развитие. Нарастването на населението и увеличаването на градовете, впечатляващите обществени строежи, стимулирането на индустриалното развитие, оживените търговски връзки и разширяването на училищното дело са най-важните насоки в процеса на модернизация. Тези насоки вървят ръка за ръка с изграждането на армии и флоти и с реална надпревара във въоръжаването в десетилетието преди Балканските войни.

Другата страна на икономическия растеж обаче е свързана с нарастването на държавните заеми и на задлъжнялостта на всички балкански страни, което позволява допускането на чуждестранен контрол над националните икономики, като средство за избягване на банкрут или като последствие от него (както в случая с Гърция през 1893 г.). Както Османската империя, така и балканските държави са изложени на интензивно западно икономическо проникване в „епохата на империализма и капитализма“, по думите на Л. С. Ставрианос, характеризирани от „надпреварата за империя“ и от търсенето на чужди пазари за индустриализирания Запад.

Държавните заеми са тясно свързани със строителството на железопътни линии, което отговаря на икономическите и политически интереси на Запада в Югоизточна Европа, и ги задоволява. В подкрепа на британските интереси е строителството на железопътни линии от крайбрежните пристанища към вътрешността на Балканите, което би улеснило проникването на британската търговия на полуострова. Австрия обаче, е заинтересувана от построяването на линия, водеща от север на юг, през Босна и Сърбия към Солун.

След Кримската война започва строителството на ж. п. линии на Балканите, отразяващо преобладаващия западен модел на стопанско развитие, но също и конфликтните икономически и политически интереси на Великите сили. Освен това подемот на пазарното стопанство и последващият преход от традиционна към парична икономика, а също и свръхнаселението, имат неблагоприятни последици за балканските селяни, които страдат от липса на земя и са принудени да емигрират. Индустриалното развитие е по-скоро бавно и всички балкански държави остават предимно селски. Но урбанизацията, появата на новите технологии и транспорт, и разширяването на началното образование, значително повлияват върху живота на хората, не само в градовете, но и в селските райони. Промените в идеите, в ежедневието и в начина на живот подкопават традиционното общество, паралелно със създаването на модерна бюрократична държава.

Тази глава предлага преглед на предвоенните балкански общества в сравнение с паралелни промени в Западна, Централна и Южна Европа. Първата част на главата е фокусирана върху демографските, социалните промени и приемствености: хората, живеещи в традиционни многоетнични градове като Солун – типичен многоезичен османски пристанищен град; други, мигриращи към Америка, преследващи мечтата за по-добър живот; селяни, обработващи земята си или отглеждащи добитък си. Във втората част на главата икономическата еволюция е документирана чрез различни аспекти като държавни бюджети, търговски връзки, земеделие, промишленост и железопътно строителство.

Накрая, в третата част на главата, проследяваме културните и технологичните промени, които влияят значително върху живота на хората: учебното дело и грамотността, киното и телеграфът, велосипедите и новите забавления са само част от изследваните теми, които биха могли да ни помогнат да подобрим разбирането си за десетилетието преди Балканските войни.

Ia. Хората

Таблица 1. **Нарастване на балканското население, 1878-1912**

Година на преброяването	Румъния	България	Сърбия	Гърция ¹
	(в хиляди)			
1878-79	4.836			1.679
1880		2.823		
1884			1.902	
1887		3.154		
1889-90	5.038		2.162	2.187 ¹
1892		3.311		
1894	5.406			
1895-96			2.312	2.434
1899-1900	5.957	3.744	2.494	
1905		4.036	2.689	
1907				2.632
1910		4.338	2.912	
1912	7.235			

? Изчислете в проценти нивата на растеж по държави. Сравнете своите резултати и се опитайте да обясните разликите между страните. Какви фактори повлияват върху растежа на населението на балканските страни?

Източник: Jackson-Lampe, p.166.

► И 1. Манастир/Битоля

Национален исторически музей, Атина, K2 1581.

? Каква е според вас верската принадлежност на хората, живеещи в този град?

1. Гърция анексира провинциите Тесалия и Арта през 1881 г., което обяснява засиленото нарастване на населението. По принцип трябва да отчитаме промените в държавните граници през този период, за да оценим по-добре демографските промени.

Таблица 2. Населението в градовете* и столиците на балканските национални държави, 1860-1910

Година на преброяването	Румъния		България		Сърбия		Гърция	
	Общо население (в хиляди)	Градско %	Общо население	Градско %	Общо население	Градско %	Общо население	Градско %
1860-61	3 918	12						
1874					1 354	11		
1877-79	4 486				1 700		1 654	18
1884	4 862		3 024	18	1 902	12		
1889-90	5 318	17	3 232	19	2 162	13	2 187	
1895-96	5 710		3 441		2 312	14	2 434	
1899-1900	5 957	19	3 716	19	1 493	14		
1907	6 684						2 632	24
1910	6 996	18	4 306	19	2 912			
	Градско население	Букурещ	Градско население	София	Градско население	Белград	Градско население	Атина
1860-61	313	122						41
1874					174	27		
1877-79		177	543	20			293	63
1884					236	35		
1889-90		220	610	45	286	54	465	108
1895-96					319	59	526	
1899-1900	1 120	276	700	67	351	70		111
1907							628	167
1910	1 195	341	829	103	483	50		

* Бележка: Минимум 2 000 души.

Източник: Jackson-Lampe, p. 240.

? Коментирайте нарастването на градското население в сравнение с ръста на балканското население като цяло. Защо населението на столиците нараства по-бързо, отколкото това на останалите области на страните? Сравнете тези данни със съвременните данни: какъв процент от населението е градско?

? Как са облечени трите жени? Какво заключение можете да направите от едновременната употреба на традиционни дрехи и на дрехи по западната мода?

► И 2. Жени в Кастория/Костур, началото на XX в.

Parazoglou², p. 51.

2. Фотографът Леонидас Папазоглу (1872-1918) живее и работи в Кастория/Костур. На млади години, заедно с родителите си и по-младия си брат Панделис, се премества в Истанбул, където двамата изучават изкуството на фотографията. Те започват да работят в Костур през 1898 или 1899 г. и успяват да монополизират фотографската дейност в целия регион.

Таблица 3.

Оценки за броя на населението в европейските провинции на Османската империя за 1911 г.

Провинции	Мюсюлмани	Гърци	Българи	Арменци	Католици	Евреи	Други	Общо
Едирне (Одрин)	795 706	395 872	171 055	33 650	12 783	9034	44 552	1 426 632
Селяник (Солун)	604 780	397 795	271 359	87		62 290	11 604	1 347 915
Яня (Янина)	244 638	311 032				3990	1175	560 835
Манастир (Битоля)	455 720	349 541	246 344	9		10 651	2614	1 064 789
Ишкодра (Шкодра)	218 089	10 755			120 611			349 455
Косово	959 175	92 541	531 453		14 887	3287	1606	1 602 949
Общо	3 242 108	1 557 536	1 220 211	33 746	148 281	89 162	61 531	6 352 575

Източник: Cem Behar, p. 54.

Етнолингвистичните категории, определени от османските чиновници, се придържат тясно към религиозните разделения, които възникват след разпадането на класическата миллетска система. Всички мюсюлмани са броени като хомогенна група, въпреки етническите и езиковите разлики сред тях. Православните християни са разглеждани или като гърци, тъй като подкрепяли Вселенската патриаршия, или като българи, принадлежащи към Екзархията. Това обяснява защо няма албанци или сърби на таблицата (които биха били преброени съобразно религията или църковната юрисдикция, а не според националността). При това някои групи, например жените, са с намален брой. Последното османско преброяване е предприето през 1905/1906 г. Въпросът за надеждността на османските преброявания е широко разискван. По принцип трябва да сме много предпазливи, когато използваме статистически данни от този период, дори когато тези данни не са били съзнателно изкривени с политическа цел (каквото е случаят с Таблица 13).

► И 3. Ежедневие на улиците в пазарната зона, Солун.

Огледайте внимателно дрехите на мъжете по улиците, как са облечени те? От каква националност са според вас? Знаете ли кои националности съжителстват в османския Солун точно преди Балканските войни? Напомнят ли ви тези сцени от пазара на подобни места, които сте посещавали?

Megas, *Souvenir*, p.50, ill. 49.

► И 4. Пазар за овце в Истанбул.

Историческо и етноложко общество на Гърция, Атина.

Таблица 4.

Етническо разпределение на населението на Истанбул, 1897 г.

Етническа група	Брой
Турци	597 000
Албанци	10 000
Кюрди	5000
Гърци ³	236 000
Арменци	162 000
Евреи	47 000
Сърби	1000
Араби християни	1000
Общо	1 059 000

Източник: Karpat, p.104.

3. В тази статистика не са посочени данни за цариградските българи – бел. ред.

► И 5. Овчари в Епир, 1912

Boissonas, *L'image de la Grèce...*, Genève 1913, in Hadjiiossif, vol. A1, p.57.

Таблица 5. Презокеанската миграция от балканските национални държави, 1876-1915 г.

Към територии извън Европа (а)	Румъния Брутно		България Брутно		Сърбия Брутно	Гърция Брутно	
1876-85	1224					530	
1886-90	5224					1881	
1891-95	2211					4790	
1896-1900	10 541		160			11 189	
1901-05	37 225		6661		42	51 479	
1906-10	20 707		37 643		228	122 275	
1911-15	15 295		35 836		1117	127 811	
	РУМЪНИЯ		БЪЛГАРИЯ		СЪРБИЯ (б)	ГЪРЦИЯ	
Само към САЩ	Бруто	Нето (в)	Бруто	Нето (в)	Бруто	Бруто	Нето (в)
1876-85	1224				530		
1886-90	5135				1881		
1891-95	2209				4790		
1896-1900	10 541		160		11 189		
1901-05	35 181		6661	42	49 962		
1906-10	17 823	14 239	32 643	21 889	228	117 557	84 355
1911-15	11 187	9057	21 487	1575	1,052	118 916	46 577

Източник: Jackson-Lampe, p.196.

(а) включва Канада, Австралия, Нова Зеландия, Аржентина, Бразилия и САЩ;

(б) Сърбия и Черна гора общо;

(в) екстраполация въз основа на данни от 1908-1911 г. От Черна гора в САЩ се изселват между 20 000 и 25 000 души (в периода между 1903-1914 г.). Виж Рејовиќ, p. 376.

I-1. Стив Хадзис⁴, гръцки емигрант в САЩ, споделя своя опит

Двама от моите братя пристигнаха първоначално в САЩ и започнаха да работят в Чикаго. Бяхме шестима братя. Онези двамата, които дойдоха в Чикаго, не изпратиха преводи, както трябваше да сторят, за да платят дълговете на семейството ни в Гърция. Тогава татко се разболя и написа на децата си в Чикаго да дойдат в Гърция и да го видят за последен път. От тях само единият брат, Периклис, който бе най-големият развейпрах, взе пари назаем и дойде в Гърция.

Когато брат ми си дойде в Гърция, баща ми оздравя. След една седмица татко искаше да купи чувал брашно за семейството. Попита брат ми от Америка: „Перикли, имаш ли да ми дадеш някакви пари назаем да купя малко брашно?“. Брат ми, въпреки че беше дошъл от Америка, нямаше никакви пари. Тогава татко трябваше да отиде из селото и да вземе пари назаем от един наш чичо, за да купи брашно.

Но в малко село като нашето се разчу скоро, че синът на Хадзис, от Америка, няма никакви пари. Когато Периклис чу шушукането на селяните, се засрами и каза на татко: „Ела с мене в Америка, та да направим пари и да покажем на тия глупаци колко струват“. Ето така ние, останалите, решихме да емигрираме. [...]

Америка звучеше за мене като цветна калейдоскопична картина преди да напусна Гърция, а също и като пълна с пари. Никога не съм мислил, че мога да попадна тук. Знаехме само, че там има изобилие от всичко.

Vlachos, p. 122.

Общи въпроси към глава Ia.

Направете проучвания за вашия град в началото на XX в.: бил ли е той османски или град в национална държава? Познати ли са ви някакви романи, които описват градския живот през този период? Сравнете мултиетническите градове (като Солун и Истанбул) със столиците или с другите градски центрове в националните държави. Има ли разлики в архитектурата, ежедневието и забавленията? Комбинирайте различни документи от други глави с горните таблици, опитайте се да категоризирате движението на населението в Югоизточна Европа преди и по време на Балканските войни.

Към 1890 г. емиграцията от Гърция се превръща в масово явление, като повечето емигранти се отправят към САЩ. Въпреки че преселението никога не достига нивата на някои други европейски страни, се смята, че около 500 000 гърци емигрират в Съединените щати през последните десетилетия на XIX в., докъм 1924 г.

Факторите, които подтикват гърците да мигрират са подобни на онези, които карат и други европейци да се преселват в САЩ през същия период: възможността за намиране на работа и за подобряване на личното положение по време на пика на американската индустриализация; социално-икономическите условия в родината. Поради нахлуването на пазарните сили в традиционната система на дребните стопанства, пелопонеското земеделие, особено в районите, които произвеждат стафиди, след период на разцвет, изпада в тежка криза. Много селяни не могат да плащат данъците поради високите лихви и повишените разходи за труд и производство. Това е съчетано с факта, че Гърция не създава индустриален сектор. Желанието, свързано предимно със слухове за богатството в Америка и с възможността, поради по-добрия транспорт, за миграция, са сред основните причини, които карат много гърци да напуснат селата си и да поемат към далечната чужда страна. Мнозина са мъже, които започват с физическа работа във фабрики, мелници, мини и железници. Но значителна част от ранните имигранти обслужват нуждите на нарастващото градско население, като стават предприемачи със собствен бизнес.

Опитайте се да гледате откъси от филма „Америка, Америка“ на Е. Казан. Обсъдете „американската мечта“ и начините, по които тя се разпространява из селските райони на различни балкански държави, ролята ѝ в мотивите за миграция и при подпомагането на мигрантите да преодолеят страховете си. Опитайте се да откриете информация за живота на емигрантите от страната ви в САЩ в началото на XX в. и сравнете техните очаквания с опита им от първите години на преселването там. Прочетете текстове III-19, III-20, V-13 и V-14 и сравнете опита на хората, които били принудени да емигрират, с опита от емиграцията, описан в горния документ. Какви видове миграция познавате? Какво мислите за презокеанската миграция? Дали в основата ѝ не са икономически, културни, етнически или религиозни причини, или пък е била недоброволна/насилствена (т.е. бежанци от война или пък поради промяна на границите)? Възможно ли е причината да е друга? Как повлияват върху емиграцията нарастването на населението и урбанизацията?

4. Стив Хадзис е гръцки емигрант от региона на Пелопонес, който пристига в САЩ в началото на XX в. Той е един от малцината гърци, които след няколко години в САЩ се установяват в Андерсън, Индиана. Тук е привлечен от възможността да отвори малък магазин, който можел да обслужва нарастващото работническо население на града.

Ib. Икономика

Таблица 6. Балканските държавни бюджети, 1898-1912 г.⁵

	Румъния	България	Сърбия	Гърция	Черна гора
	Пр. Раз. П-Р	Пр. Раз. П-Р	Пр. Раз. П-Р	Пр. Раз. П-Р	Пр. Раз. П-Р
1900	210 237 -27	81 96 -15	75 84 -9	120 109 +11	
1905	308 263 +45	128 125 +3	95 87 +8	130 116 +14	3.4 2.74 +0.66
1910	583 525 + 58	81 198 -17	126 128 -2	175 141 +34	5.3 5.4 -0.1
1911	644 533 +111	199 181 +18	140 125 +15	240 181 +59	5.6 5.75 -0.15

Източник: Jackson-Lampe, p.234; Đurović, pp. 316-318 (само за Черна гора).

Сравнете числата за четирите държави. Какви са вашите забележки?

Таблица 7. Структура на държавните разходи на глава от населението през 1911 г.⁶

Разходи	Общо	Публичен дълг	Военни	Инфраструктура	Обществено образование	Селско стопанство и индустрия
Румъния	75	13	12	13	7	1
Сърбия	43	12	10	5	3	1
България	42	9	9	10	5	2
Гърция	67	28	11		2	
Австро-Унгария	62	10			2	
Германия	55	5	16			
Франция	114	32	25		8	
Великобритания	126		19		11	1

Източник: Jackson-Lampe, p. 234.

Сравнете и коментирайте разликите в разходите между различните страни. Как тенденциите в разходите на балканските държави кореспондират с тези на Великите сили? Защо са толкова високи военните разходи?

I-2. Обработката на земята в Османска Македония, около 1900 г.

От законова гледна точка селяните включват:

1. земевладелци;
2. чифчии (изполичари);
3. работници и домашни слуги.

Първата група, които са господари на чифчиите, са мюсюлманските бейове; вторите са християнски селяни. Има и християни земевладелци, но те имат дребни стопанства, не повече от 200 дюнюма (всеки по около 1200 кв. м); над това ограничение земеделската земя е предимно в ръцете на

бейовете. Малките стопанства са преобладаващи в планинските райони, големите имения – в равнините. Едрите земевладелци християни са рядко изключение и са представени от гърци, които притежават обширни имения в Серска, Драмска и Солунска каза.

[...] Изполицата е една от най-важните причини за ужасната мизерия на християнското селско население, тъй като дава възможност за постоянни злоупотреби и произволи от страна на бейа, срещу които няма защита. На теория изполицата действа по следния начин: бейа, който владее земята, я разделя на парцели според броя на семействата в

5. Приходи, разходи и баланс в милиони леи, левове, динари, драхми и перпери.

(Пр. - приходи, Раз. - разходи, П-Р - баланс)

6. Еквивалент във франкове.

чифлика – на семейство се падат 60-100 дюнюма, в зависимост от броя на членовете. Беят също дава семена и предлага безплатно жилище. Продукцията, след отделянето на десятъка, се дели на равни части между собственика и изполичаря.

Такава подялба може да донесе на земевладелеца печалба от 18 до 25 процента от капитала му. Но най-често той не е доволен от този дял и понеже е пълен господар на съдбата на християнския си изполичар, чийто труд експлоатира за свое удоволствие, успява да заграби за себе си, чрез заплахи и насилие, по-голямата част и от

► И 6. Предачницата на братя Саяс в Солун.

онова, което се пада на изполичаря.

[...] Християните земевладелци са предимно българи. Както казахме по-рано, техните имоти рядко надхвърлят 200 дюнюма. Те обработват земята със собствен труд и биха могли да се радват на известно благосъстояние, ако данъците бяха по-справедливо определени и по-честно събирани, а също и ако несигурността не беше постоянна заплаха за живота и имота на християните.

Draganof, *La Macédoine et les Réformes* (Paris 1906), pp. 43-53, in Issawi, pp. 225-227.

? Какво е положението на християнските селяни в Османска Македония?

Megas, *Souvenir*, p. 86, ill. 92.

🔑 Предачницата на братя Саяс е изградена през 1873 г. Тя наема около 470 работници, от които 350 са млади еврейски момичета от 14 до 18-годишна възраст. През 1902 г. предприятието пострадва от земетресение, което удря града. То е напълно разрушено от пожара през 1917 г.

? Защо във фабриката работят толкова много млади момичета?
Знаете ли какви били условията за работа? Как бихте се чувствали, ако трябваше да работите в предачница, вместо да ходите на училище?

Таблица 8а. Балканският износ, 1901-1911 г.

	Средно ниво износ	% за Австро-Унгария	% за Германия	% за Франция	% за Великобритания	% за Белгия	% за Османската империя
Румъния	(млн. леи)						
1901-05	361	13	7	3	9	29	
1906-10	501	10	6	7	10	30	
1911	692	9	5	7	8	28	
България	(млн. лева)						
1901-05	120	10	9	6		16	19
1906-10	119	8	12	6	12	18	27
1911	185	6	12	6	13	28	16
Сърбия	(млн. динара)						
1901-05	66	86	5	1			6
1906-10	84	28	25	1			10
1911	117	41	25	1			8
Гърция	(млн. драхми)						
1901-05	87	14	8	10	27		6
1906-10	120	10	10	8	26		11
1911	141	10	11	10	24		4

Източник: Jackson-Lampe, p.174.

Таблица 8в. Балканският внос, 1901-1911 г.

	Средно ниво внос	% от Австро-Унгария	% от Германия	% от Франция	% от Великобритания	% от Османската империя
Румъния	(млн. леи)					
1901-05	299	27	28	6	17	
1906-10	409	25	34	5	15	
1911	570	24	32	6	15	
България	(млн. лева)					
1901-05	95	27	15	6	17	14
1906-10	140	27	17	6	16	14
1911	199	24	20	13	15	8
Сърбия	(млн. динара)					
1901-05	53	58	13		9	
1906-10	70	33	33		12	
1911	115	41	27		8	
Гърция	(млн. драхми)					
1901-05	140	14	9	8	21	10
1906-10	149	12	9	7	22	9
1911	174	17	9	8	4	5

Източник: Jackson-Lampe, p. 181.

Какви са насоките във външната търговия на балканските страни? Моля, коментирайте разликите⁷.

Защо Румъния и Сърбия имат толкова ограничени търговски отношения с Османската империя, в сравнение с България?

Как външната търговия влияе върху икономическия растеж?

Таблица 9. Действащите балкански железопътни линии⁸, 1870-1912 г.

Година	Румъния	България	Сърбия	Гърция
1870	248	221	0	12
1880	921	224	0	12
1885	1356	224	253	222
1890	2424	803	540	697
1895	2534	861	540	916
1900	3100	1566	571	1033
1905	3179	1567	707	1351
1910	3437	1897	892	1573
1912	3532	2109	976	1584

За какво са смятани железопътните линии – просто за транспортно средство или като доказателство за икономически ръст, и защо? Можело ли е да бъдат построени поради причини, несвързани с икономическите съображения?

Източник: Jackson-Lampe, p.211.

7. Обърнете внимание на възможността Гърция да е имала вече излишък от доставки.

8. В километри.

► И 7. Транспортните средства в Албания в началото на ХХ в.

Gjurme te Historise Kombetare ne Fototeken e Shkodres, p.60.

I-3. Анализ на българската железопътна система, направен от началника на Генералния щаб на българската армия генерал Фичев⁹.

Операционните проекти от 1911 и 1912 г.

От направените проучвания се установи, че нашите железници не ще могат да отговорят на военните искания в случай на война и заради това нашите операционни проекти едва ли можеха да бъдат реализирани по отношение на необходимите транспорти през периода на мобилизацията и съсредоточаването на действащата армия.

Поради краткото съществуване на българското царство железопътната мрежа не бе успяла да добие пълното си развитие, за да представи едно надеждно средство за държавната отбрана...

По отношение транспорта на войските във време на мобилизация придобиваха най-голямо

значение двете магистрални линии, които прорязваха надлъж Северна и Южна България и трансбалканската линия: Горна Оряховица, Търново, Стара Загора.

От техническо гледище нашите железопътни линии, строени изключително за търговски цели, имаха много дефекти: големи наклони, малки радиуси, редки и тесни гари, малки и къси разездни линии, липса на рампи за товарене на военни тренове, неудовлетворително водоснабдяване на повечето гари, малко обръщателни кръгове.

Фичев, *Избрани произведения*, с. 132.

Какви военни проблеми възникват от състоянието на българската железопътна система, така както е описана в този извор?

По какъв начин са свързани железниците и възможностите за успешна война? Как биха могли да бъдат компенсирани недостатъците на железопътната мрежа?

Таблица 10. Телеграфни линии през 1910 г.

Страна	Телеграфни постове	Телеграфна мрежа	
		Дължина на линиите в км.	Дължина на жиците в км.
Сърбия	208	4350	8289
България	350	5935	12 760
Румъния	3127	7321	20 641
Русия	8423	199 502	705 752
Швеция	2849	9317	32 220
Дания	559	3644	12 842
Нидерландия	1393	7526	36 884
Белгия	1634	7880	41 858
Великобритания и Ирландия	13 959	98 625	931 532
Франция	20 303	182 794	690 636
Испания	1902	42 935	92 109
Италия	7664	49 443	203 711
Швейцария	2361	3614	26 021
Германия	45 116	274 593	2 050 332
Австрия	6970	46 952	235 493
Унгария	4592	23 068	144 124
Босна и Херцеговина	173	3231	7374
Черна гора	25	607	900

Източник: Sundhaussen, p. 523; Pedeset godina na prestolu Crne Gore 1860-1910, p. 246 (за Черна гора).

9. Генерал Иван Фичев (1860-1931) – началник на Генералния щаб на българската армия през 1910 г., който изработва нов план за война срещу Турция. Противопоставя се на започването на Втората балканска война. Член е на българската делегация при преговорите за мирен договор в Букурещ през юли 1913 г.

? Известни ли са ви други технологични съоръжения, които променят комуникациите и живота в Европа в края на XIX и началото на XX в.? Кога се появява първият телефон в страната ви? Според вас какви са били реакциите на хората по повод на тези нововъведения?

► **И 8. Вила Алатини в Солун, 1913 г.**

Megas, *Souvenir*, p.107, ill. 120.

🔑 Вила Алатини е построена като частна резиденция през 1895 г. от Шарл Алатини по проект на италианския архитект Виталиано Позели. През 1909 г. имението е купено от Трети корпус на османската армия, а през 1912 г. е завзето от гръцката армия. Абдул Хамид II е принуден да живее във Вила Алатини след провала на неговата контрареволуция и детронирането му през април 1909 г.; той е прехвърлен обратно в Истанбул през октомври 1912 г., при настъплението на гръцките войски. Еврейската фамилия Алатини е една от най-богатите в Солун и притежава две от най-големите предприятия в града (тухларната „Алатини“ и мелницата „Алатини“, основани съответно през 1880 и 1882 г.).

? Кого виждате на изображението? Как са облечени тези хора? Бил ли е разпространен широко велосипедът по това време в Югоизточна Европа? Как е използван – за забавление или за транспорт? Знаете ли какви са били реакциите спрямо жени, карачи велосипед?

? **Общи въпроси към Глава Ib.**

Съставете хронология на технологичните промени в страната ви от края на XIX и началото на XX в.: електричество, автомобили, газифициране, телефони и др. Открийте информация и за транспортните средства във вашата страна от края на XIX и началото на XX в.

Is. Култура

► И 9. Урок по история в средно девическо училище, Атина 1911 г.

? Как са облечени ученичките? Знаете ли дали в страната ви е имало отделни училища за момчета и момичета? Прилича ли класната ви стая на тази от снимката? Какво виси по стените?

Statistiki tis Dimosias ekpaideuseos..., Атина 1912, in Koulouri, *Istoria*, p. 12.

I-4. Еврейско момче¹⁰ описва преживяванията си от училище в Солун, 1904 г.

Le Petit Lycée Français отвори вратите си в началото на 1904 г. Той бе скромно настанен на долния етаж на малко жилище в Кампания, в източния край на града.

Групата деца, които формираха двата първоначални класа, представляваше доста точна извадка от разнородното население на Солун. Долната група, където постъпих и аз, се състоеше от три френски момчета, едно гърче, четирима испански евреи, сърбин, мамин¹¹,

арменец, турчин и черногорско момче, което бе дошло специално от Цетине, за да се присъедини към нас.

Макар че всички говорехме отлично френски, бяхме дошли от общински училища, или пък бяхме имали частни учители, и никой от нас не беше влизал, освен спорадично, в контакт с деца с различна от неговата националност. Тук за първи път, седейки един до друг на новите чинове, гледайки черната дъска, разположена върху триножника си, слушахме г-н Тиери, нашия директор с неговото румено лице, сини очи и руси мустаци, който ни обясняваше схемата на

10. Леон Скиаки, авторът на този откъс, е роден в Солун през 1893 г. Семейството му произхожда от евреи, прогонени от Испания през 1492 г., от Италия през 1493 г. и от Португалия през 1497 г. Евреите от Солун говорели на испански диалект от XV в., познат като ладино. През 1915 г. Леон емигрира в Ню Йорк. Скоро след това го последва и семейството му (баща му Саломон, майка му Палома, сестрите му Елда и Лаура, и брат му Морис). Те имали намерение да се върнат, когато политическите безредици в Турция приключат, но това не се случило. Леон следва инженерна механика в института „Прат“ в Бруклин. През 1922 г. се жени за Френсис Хилман от Латвия. Умира през 1958 г. в Мексико Сити. През 1946 г. за пръв път публикува спомените си за детството си в Солун.

11. Последовател на юдейската секта на Сабатай Цви, приел исляма.

обучението ни. [...]

Искреният му интерес към обичаите на страната развърза езиците и на най-срамежливите и сдържани измежду нас. Скоро Мехмед, турското момче, доброволно обясняваше обичаите на Курбан Байрам, празника, който следва Рамазана; Йованович, роднина на крал Никола от Черна гора, свободно разказваше за народа си и за планините си; и открихме с Папопулос, че гърците имат много общи обичаи със сърбите, когато Иван, синът на консула, ни разказа за това, как празнуват Великден у дома. Докато си говорехме свободно и играехме заедно, станавме много добри приятели, правехме си посещения по домовете и си споделяхме тайни, опознахме много отблизо неща за обичаите си, които, погледнати

отстрани, биха могли да изглеждат странни и незначителни.

Sciaky, pp. 152-153, 154.

През 1908 г. в Солун има 48 еврейски, 32 турски, 20 гръцки православни, 7 френски училища, и различни италиански, български¹², сръбски и румънски институции. Френскоезичните училища са *Alliance Israelite Universelle*, *Mission Laïque*, *Lycee* и „Братята и сестрите на Сен Венсан дьо Пол“. По-голямата част от еврейските деца в града получават своето образование в институции, които са извън контрола на техните религиозни власти.

Какъв е етническият състав на Солун в началото на ХХ в.? Повлияни ли са учениците от своя училищен живот и по какъв начин? Какъв е етническият състав на вашия клас? Имате ли приятели от различни националности?

Таблица 11. **Неграмотността в началото на ХХ в. (процент на неграмотните)**

Страна*	Общо	Мъже	Жени	Деца (а)
Франция (1901)	17,4	14,8	19,8	16,9
Австрия (1900)	23,8	22,1	25,5	31,3 (б)
Унгария (1900)	40,7	34,4	49,6	36,2
Гърция (1907)	60,8	41,8	79,8	55,0
България (1900)	72,1	57,9	86,9	68,4
Европейска Русия (1897)	73,0	62,5	83,1	77,5
Румъния (1899)	78,0		70,6	
Сърбия (1900)	79,7	67,3	92,9	78,3
Босна и Херцеговина	87,8	82,9	93,4	87,3 (в)

* Година на емпиричното изследване: а) на ученическа възраст, обикновено на 5-14 години; б) на възраст 6-10 години; в) на възраст около 7-20 години.

Източник: Mayer, p. 102.

Как мислите: защо е имало такава разлика между мъжете и жените по отношение на неграмотността?

12. Сред тях прочутата Солунска гимназия „Св. св. Кирил и Методий“ – бел. ред.

Таблица 12. Начални училища и ученици в Европа (края на XIX - началото на XX в.)

Страна *	Училища	Ученици на 1000 жители	Ученици на 1000 жители (на възраст 5-15 години)
Сърбия (1904)	1267	46	175
Гърция (1902)	3263	81	376
България (1898)	4686	96	436
Румъния (1903)	4207	75	351
Русия (1903)	84 500	44	187
Белгия (1905)	7144	121	608
Франция (1903)	85 437	155	899
Португалия (1890)	5339	47	238
Испания (1901)	33 763	105	525
Италия (1901)	61 777	84	393
Австрия (1903)	21 292	146	670
Унгария (1905)	18 976	133	598
Босна и Херцеговина (1899)	293	18	76

? Сравнете таблици 11 и 12: можете ли да откриете връзка между училищната мрежа и грамотността? Сравнете данните от западните, южните и югоизточните европейски държави: отговаря ли училищната мрежа на тази категоризация?

* Година на емпиричното изследване

Източник: Sundhaussen, p. 555.

► И 10. Танцуващи еврейки, Солун.

Megas, *Souvenir*, p. 27, ill. 11.

🔑 В Солун имало много групи професионални певци, които пеели на сватби, обрязвания и други социални събирания. Еврейските музиканти били известни като „чалгаджи“. В навечерието на Балканските войни в Солун живеят около 60 000 евреи, от общо около 150 000 жители.

? Сравнете илюстрации 2, 10 и 11. Опитайте се да съставите два въпроса, които се отнасят и до трите снимки.

► И 11. „Тъкачки“, Авдела, 1907 г. – първият балкански филм

Chr. K. Christodoulou, p. 39.

🔑 Братята Янис (1878-1954) и Милтиадис (1883-1964) Манакис, от влашки произход, са родени в Авдела, Гревенско, и живеят в Монастир/Битоля до 1905 г. Те заснемат много събития, хора, церемонии и обичаи в западащата Османска империя. Смятани са за бащи на киноизкуството на Балканите. През 1921/1922 г. откриват първия постоянен киносалон в Битоля. Филмът им „Тъкачки“ (1907 г.) вероятно е първата кинолента, заснета на Балканите.

? Общи въпроси към Глава Іс.

Открийте информация за образователната система в страната ви през първото десетилетие на XX в.: начални и основни училища, учебни програми, посещение на училище, учебници и др. Намерете учебник от началото на XX в. и го сравнете със своя учебник. Определете разликите и приликите.